

УДК 929.651 (477.82) «15/16»

Олександр Алфьоров

ГЕРАЛЬДИКА ВОЛИНСЬКОЇ АРИСТОКРАТІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – ПОЧАТКУ XVII ст. (НА ПРИКЛАДІ СФРАГІСТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК)

У розвідці, присвяченій геральдиці волинської аристократії, автор аналізує зображувальний ряд на основі нових сфрагістичних знахідок.

Під час дослідження в 2002 – 2003 роках фондів № 44, 220, 221, 223, 256 ЦДІА України в м. Києві та фонду № 2 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, було виявлено низку сфрагістичних пам'яток XVI – XVII ст. Серед останніх нами виділено комплекс паперових кустодій, датованих кінцем VI – початком XVII ст., що засвідчували підписи соціальної верхівки Волині (князів, шляхти та духовенства). Досліджуваний сфрагістичний матеріал за геральдичною ознакою можна розділити на дві групи: відбитки з польською особою геральдикою та відбитки – з місцевою самобутньою особою геральдикою.

Використання польської геральдики привілейованими старшими Великого князівства Литовського вперше зафіксовано у 1413 р., коли після Горodelського акту 47-ми представникам знатних литовсько-руських родин було надано право вступати до гербових братств. Проте, при першому ж загостренні відносин ВКЛ з Кораною, герби були ними відкинуті¹. У XVI ст. відбулася інкорпорація Волинського воеводства до складу Польщі, що пошвавило переселення польських шляхтичів на цю територію. Це об'єктивно сприяло поширенню у вжитку окрім іншого польської геральдики. Важливо акцентувати, що на теренах Волині носії автохтонної геральдичної традиції вважали

її повноправною, рівною й аналогічною європейським гербам знаковою системою. Докази цього знаходимо в одній з піонерських праць з геральдики Речі Посполитої авторства Бартоша Папроцького «Герби рицарства польського». Один з її розділів – «Інші давні клейноти Великого князівства Литовського, які здобуло собі лицарство цих країв завдяки значним заслугам»² – присвячений, зокрема, і волинській геральдиці.

Скріплення документів печаткою здійснювалося однаковим способом: на папір наносився плавлений віск, на який згори накладався вологий клаптик паперу (інколи з ажурно витятим орнаментом, а інколи – у вигляді простої невеликої смужки) і притискався печаткою-сигнетом. Таким чином, відбиток завдяки м'якості паперу витискався і на папері, і на воску. Останній, в свою чергу, остигаючи, зберігав форму відбитка та зображення. Така технологія прислужилася майбутнім дослідженням, оскільки час загрожує руйнацією відбитків: наприклад, може подрібнитись віск, що призвело б до втрати форми і зображення. Та навіть коли знищувався віск, форма й візерунок печатки зберігались на накладному папірці.

Колір воску, яким послуговувалися на території Волині, не відповідав загальноприйнятим в Польщі, а, разом з тим, і в Європі нормам справочинста. Так, наприклад, князь Солтан Сокольський скріплює підпис своєю печаткою на чорному воску, а князь Яків Єловицький – на зеленому. Це суперечить традиції використання червоного воску, який вважався відповідним князівському походженню³. Віск виявлених печаток жовтого (природний колір воску), зеленого, коричневого та чорного кольорів.

Що до форм печаток, то найбільш розповсюдженими є три: овальна, кругла та восьмикутна. Чотирикутна зустрічається рідко. Домінує серед печаток овальна форма, що зумовлено використанням печатки як персня.

Розміри печаток коливаються від 11 до 20 мм в довжину та від 10 до 17 мм завширшки. У досліджуваній групі наведена печатка С. Лаца-Тучапського. Вона має більші розміри за інші екземпляри (25 на 22 мм), що дозволяє виокремити її із зага-

ду печаток-сигнетів та ідентифікувати як печатку-штемпель.

Написи на печатці виконані кирилицею та латиною. Зв'язок зображення та написів не простежується. Так, наприклад, Ф. Дробишевич, користуючись польським гербом «Кошчеша» проставляє ініціали кирилицею і навпаки: волинянин Федір Русин, залишаючись вірним українській знаковій традиції, свої ініціали відтворює латиною. Характерною рисою досліджуваних печаток волинської аристократії у XVI ст. є кириличні написи. Два з них належать до представників князівського стану – Якова Єловицького («яло») та Солтана Сокольського («печать солтаново»), третій – луцькому підстарості Петру Хом'яку («петръ»). У XVII ст. подібні написи кирилицею відсутні, зрештою, як і використання кирилиці при написанні ініціалів. До наукового обігу залучена цікава печатка XVII ст. з написом латиною. Це печатка належала Станіславу Вільяму, про що свідчить напис – «stanisla». На печатці вище згадуваного С. Лаща-Тучапського, окрім ініціалів розташовані літери «S» та «O», що позначають посаду, яку він обіймав – Старости Овруцького.

Прикрасою герба на печатках XVI ст. слугувало ажурне виконання різьбярем гербових щитів. Натомість герби на печатках XVII ст. здебільшого прикрашені рослинним орнаментом.

Використання носіями польської геральдики на Волині одного з найважливіших елементів герба – нашоломника – є епізодичним для XVI ст., а серед прихильників автохтонної геральдики – загалом відсутнє.

Наріжним каменем атрибуції печатки, є неписана традиція «sarentia sigilli» – передання на умовах довіри шляхтою один одному своїх печаток для скріплення документів. Так, у досліджуваних фондах зафіксовано випадок, коли у 1646 р., разом із бурмістром Луцька Гаврилом Коритинським, його печаткою послуговувались, ще двоє «панів-братів»⁴. Отже, в цьому вчинку вбачаємо вияв шляхетської солідарності, вірності декларованим найвищим принципам шляхетного життя: рівності, братерства та честі. Разом з тим, маємо приклад і зовсім іншого характеру, якому надати однозначні пояснення не можливо. У 1602 році на

Волині одного дня оформлюються два документи. До першого прикладена печатка Ісаака Жабокрицького, а другого – два однакові відтиски печатки когось із Семашок⁵. Хоча під відбитками бачимо виразні підписи синів Жабокрицького: Романа та Андрія, які, чомусь, не скористалися батьківською печаткою.

Нижче подаємо 22 особові печатки другої половини XVI- початку XVII ст. Опис печаток уніфікований і здійснюється у такому порядку: назва герба (для польських гербів), рік, ім'я, посада особи, що приклала печатку, та покликання на архівне джерело.

ПРИКЛАДИ ПОЛЬСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ ЗА СФРАГІСТИЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Рис. 1. Герб Леліва. 1569 р. Залеський Матіас, зем'янин волинський. ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1. Розмір: 20x17 мм.

Рис. 2. Герб Кошчеша. 1576 р. Приборський Мартин, зем'янин волинський. ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1. Розмір: 11x10 мм.

Рис. 3. Герб Кошчеша. 1576 р. Дробишевич Федір, зем'янин волинський. ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1. Розмір: 15x13 мм.

Рис. 4. Герб Побог. 1578 р. Круш Фронц, землянин волинський. ЦДІАК України. – Ф. 220, оп. 1, спр. 64. Розмір: 14x12 мм.

Рис. 5. Герб Ястржембець. 1595 р. Вітовський Рафл, підстароста Овруцький. ЦДІАК України. – Ф. 221, оп. 1, спр. 33. Розмір: 15x12 мм.

Рис. 6. Поєднання гербів: Побог, Пржерова, Леліва. 1633 р. Станіславський Войцех, генеральний возний луцький. ЦДІАК України. – Ф. 220, оп. 1, спр. 117. Розмір: 17x15 мм.

Рис. 7. Герб Годземба. 1621 р. Вільям Станіслав, зем'янин волинський. ІР НБУВ. – Ф. 2, № 17435. Розмір: 19x17 мм.

Рис. 8. Герб Правдзиць. 1638 р. Лащ – Тучапський Самуїл, староста Овруцький. ІР НБУВ. – Ф. 2, № 17449. Розмір: 25x20 мм.

Рис. 9. Герб Радван. 1615 р. Раковський Станіслав, писар Володимирський. ЦДІАК України. – Ф. 223, оп. 1, спр. 29. Розмір: 16x14 мм.

Рис. 10. Герб Венява. 1615 р. Сорацький Петро, підстароста Житомирський. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 53, арк. 124. Розмір: 15x13 мм.

Рис. 11. Герб Траска. 1627 р. Вилежанський Ян, гродський підсудок луцький. ІР НБУВ. – ф. 2, № 17442. Розмір: 16x15 мм.

ПРИКЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИКИ ЗА СФРАГІСТИЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ

Рис. 1. 1563 р. Хом'як Петро, підстароста Луцький. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 126 зв., 127 зв., 128 зв. Розмір: 16 мм.

Рис. 2. 1578 р. Болгарин Михайло, зем'янин господарський землі і повіту волинського. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 53, арк. 1 зв. Розмір: 15x13 мм.

Рис. 3. 1631 р. Станішевський Остафій, суддя повіту луцького. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 204, арк. 1. Розмір: 12x14 мм.

Рис. 4. 1571 р. Костюшкович-Хоболтовський Богдан, зем'янин волинський. ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 514. Розмір: 16x14 мм.

Рис. 5. 1569 р. Василь Антонович (Котлубай), священник. ЦДІАК України. – Ф. 44, оп. 1, спр. 1, арк. 396. Розмір: 12 мм.

Рис. 6. 1560 р. князь Єловицький Яків Васильович. ЦДІАК України. – Ф. 223, оп. 1, спр. 2, арк. 2. Розмір: 17x14 мм.

Рис. 7. 1528 р. князь Сокольський Солтан Михайлович. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 1. Розмір: 22 мм.

Рис. 8. 1608 р. князь Четвертинський Яків. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 90, арк. 12. Розмір: 14x13 мм.

Рис. 9. 1617 р. Оранський Михайло, зем'янин волинський. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 15, арк. 12. Розмір: 17 мм.

Рис. 10. 1565 р. Русин Федір, писар замковий луцький. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 1, арк. 113 зв, 117 зв. (віск чорний); спр. 3, арк. 11 (віск темно-зелений). Розмір: 12x10 мм.

Рис. 11. 1617 р. Матишчанський Геліаш, писар гродський Володимирський. ЦДІАК України. – Ф. 256, оп. 1, спр. 15, арк. 12. Розмір: 15x13 мм.

1. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 55-56.

2. Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego. – Krakow, 1858. – S. 830.

3. Sfragisyka / Nauki pomocnicze historii // pod. red. T. Manteuffla. – Warszawa, 1960. – S. 138-139.

4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. – 288. – Арк. 7 зв.

5. Там само. – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. – 91. – Арк. 10-11.

Alexander Alfiorov

HERALDRY OF VOLYN ARISTOCRACY OF THE SECOND HALF OF XVI – FIRST HALF OF XVII CENTURIES

In a research devoted to the heraldry of Volyn aristocracy the author analyze a range of emblems on a base of new sphragistic discoveries.